

ОБ'ЄКТИ НАУК, СТАНДАРТИ НАУКОВОСТІ І ПРОБЛЕМИ СУМІРНОСТІ РІЗНОГАЛУЗЕВИХ ЗНАНЬ.

Григорій Волинка

Пізнання оточуючої людини дійсності буває буденним, релігійним, естетичним, філософським, магічним, науковим.

Зрозуміло, всі ці форми рідко існують у чистому вигляді. Вони, як правило, спів відображаються, взаємодіють, перетинаються. Тому виокремлення певної є ідеалізацією. І все ж спробуємо виокремити одну з них, а саме, науку.

Наука – особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, істинних, системно організованих і обґрунтованих знань, доступних незалежній перевірці і застосуванню в практиці, техніці, подальшому пізнанні. Наука – самостійна галузь діяльності, яка обумовлена своєю предметною галуззю, сукупністю засобів (технічних і методологічних), спеціально підготовленим суб'єктом пізнавальної активності (спільнотою вчених), цілеспрямовання і результатами (науковими гіпотезами, концепціями, теоріями). Наука – соціальний інститут, забезпечуючий буття науково-пізнавальної діяльності.

Специфіка наукового пізнання, відображена у щойно наведеному визначенні науки, стане зрозумілою за умови розшифровки і засвоєння змісту головних понять, що її визначають (предмет, засоби. Суб'єкт, мета, гіпотеза, концепція, теорія, істина, система, обґрунтованість, соціальний інститут). Розшифровці і засвоєнню цих понять (як і інших, з якими будемо зустрічатись) допоможе звернення до словників та енциклопедій. Хто опікується становленням особистого професіоналізму, знайде час для такої самостійної роботи. Вищеперераховні джерела допоможуть у цій справі.

Хоча енциклопедизм ніколи не вирізнявся граничною заглибленістю в множину предметів пізнання, його не варто звинувачувати у поверхневості. Він має дещо інші завдання, ніж вузька спеціалізація. Він забезпечує вузьку спеціалізацію засобами широкого світогляду, убезпечуючи від скочування у вузько-професійний кретинізм. Надаючи можливість бачити спеціалізовану предметну ділянку, на якій зосередився фахівець, у контексті широкого світорозуміння, енциклопедизм змушений суміщати в собі інформаційні масиви об'єктних галузей багатьох наук.

Об'єктна галузь – це незалежна від пізнання та його суб'єкта сфера реальності. Вона може бути безмежною у просторі і часі, як Всесвіт (Космос). Вона може мати просторово-часові рамки. Як земне суспільство, культура, техносфера. Але окрім екстенсивної (зовнішньої) безмежності чи обмеженості кожна об'єктна галузь є внутрішньо (інтенсивно) нескінченною, безмежною у своїх предметних глибинах. Предмет,

- те, що постає перед дослідником, стає точкою тяжіння наукового інтересу. Дослідницькі інтереси, змотивовані багатьма факторами, виокремлюють предмети вивчення з нескінченних предметних множин об'єктних галузей – Космосу, природи, соціуму, культури, техносфери, світу в цілому [120, 19-20].

(лат. mundus) – поняття древньогрецької філософії і культури, представлення о природному мирі як о пластически упорядоченому гармоническому цілому. Древні греки протипоставляли космос хаосу. Первоначально термін «космос» употреблялся для обозначения «наряда», «украшения», «воинского строя» и т. д. Семантически наиболее близки в русском языке «порядок», «чин», «устройство», «красота», «лепота». Греческое сознание соединяло в понятии «космос» две функции — упорядочивающую и эстетическую, что во многом предопределило все дальнейшее развитие учения о космосе — космологии. Философская ассимиляция термина «космос» относится к периоду становления первых философских школ Древней Греции.

Многие идеи античного учения о космосе были восприняты и развиты в работах средневековых схоластов. Восточная христианская традиция, особенно в лице представителей каппадокийской школы (Василий Великий, Григорий Нисский и др.), испытала значительное влияние платонизированной космологии. Григорий Нисский пытался совместить платоновское учение о происхождении космоса с ветхозаветной концепцией творения мира «из ничего». Латинская традиция первоначально ассимилировала античный космос как mundus и ornatus, выделив его упорядочивающую и эстетическую функции, и лишь впоследствии развила учение об «Универсуме» как собственно христианском представлении о мире в целом. Идеи античной, преимущественно платоновской, космологии проникают в западное богословие и схоластику через Иоанна Скота Эриугену, Ансельма Кентерберийского и др. Античное учение получает развитие в эпоху Возрождения. Николай Коперник, Галилео Галилей, Иоганн Кеплер и др. космологи 16—17 вв. сознательно опирались на пифагорейско-платоновские представления о космосе. В основании гелиоцентрической модели Коперника лежат основные принципы античной космологии: Вселенная должна быть сферической, а движение тел по небосводу — равномерным. Кеплер полагал, что размеры планетных орбит и расстояния между ними подчиняются гармоническим соотношениям, о которых учили пифагорейцы.

В Новое и новейшее время понятие «космос» окончательно вытесняется из научного употребления понятием «Вселенная», сохраняя за собой историко-культурное и философское употребление. Некоторые идеи античной космологии (одушевленность природы и др.) находят отклик в кругу немецких философов кон. 17 — нач. 18 в. (И. В. Гете, Ф. В. Шеллинг и др.).

Современная космология воспроизводит некоторые положения античного учения о космосе: космологический принцип, антропный космологический принцип и др.

об'єктивна матеріальна дійсність у всій багатоманітності і єдності її форм. Вона первісно дана, не створена людиною, передує людині і людській життєдіяльності, утворюючи їхню загальну й необхідну передумову. В широкому філософському розумінні поняття «природа» вживається як однопорядкове з такими поняттями, як «матерія», «субстанція», «універсум». Як доповнення до такої трактовки може додаватися категорія «олюднена природа», яка характеризує міру втручання людини у природу.

Людина - суспільно-природна істота, суб'єкт і продукт власної трудової

життєдіяльності. Людина — діяльна істота. Завдяки діяльності вона перетворює природу, виготовляє засоби для існування. Діяльність людини має пред-метний, а не лише духовний характер, як вважали Й. Фіхте й Г. Гегель. Діяльність є предметною, тому що її результатом є матеріальні предмети. Духовність визначає її спрямованість, сутність. Завдяки діяльності люди-на вирізняється з природного середовища. Людина — предметна істота. В предметах, що є результатом її діяльності, людина втілює своє розуміння світу, свій розум, властивості, інтереси, потреби, почуття. Світ, що оточує людину, — це світ створених нею предметів. Людське буття — предметне. В предметах людина відтворює свій внутрішній світ.

ЛЮДИНА — МИСЛЯЧА ІСТОТА. ВОНА СВІДОМО СТАВИТЬСЯ ДО СВОГО БУТТЯ, ПІЗНАЄ СВІТ. СВІДОМІСТЬ — ВИКЛЮЧНО ЛЮДСЬКА ОЗНАКА. ЛЮДИНА — СУСПІЛЬНА ІСТОТА. ВОНА ВХОДИТЬ У СВІЙ ПРИРОДНО-ПРЕДМЕТНИЙ СВІТ РАЗОМ З ІНШИМИ. СПІЛКУВАННЯ ФОРМУЄ МОВУ, РОЗВИВАЄ МИСЛЕННЯ, ПОЧУТТЯ. ДІЯЛЬНІСТЬ СТВОРЮЄ СПІЛЬНУ ОСНОВУ ПРЕДМЕТНОГО ІСНУВАННЯ. ПРЕДМЕТНІСТЬ ЗУМОВЛЮЄ ОСОБЛИВИЙ, ВІДМІННИЙ ВІД ТВАРИННОГО СПОСІБ ЖИТТЯ, ЩО ЗАКРІПЛЮЄТЬСЯ РІЗНОМАНІТНИМИ ІНСТИТУТАМИ, НОРМАМИ, СИМВОЛАМИ, СУКУПНІСТЬ ЯКИХ СТАНОВИТЬ СВІТ ВЕЛИКОЇ ЛЮДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

ОДНА З ОСНОВОПОЛОЖНИХ КАТЕГОРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ НАУКИ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ: 1) В ШИРОКОМУ РОЗУМІННІ ЯКІСНО ВІДМІННЕ ВІД ПРИРОДИ, НАДСКЛАДНЕ БАГАТОМІРНЕ, ВНУТРІШНЬО РОЗГАЛУЖЕНЕ І ВОДНОЧАС — ОРГАНІЧНО ЦІЛІСНЕ УТВОРЕННЯ, ЩО ПОСТАЄ ЯК СУКУПНІСТЬ ІСТОРИЧНО СФОРМОВАНИХ СПО-СОБІВ І ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ І ОБ'ЄДНАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ВІДНОСИН, ПОВЕДІНКИ, СПІЛКУ-ВАННЯ, РЕГУЛЯЦІЇ, ПІЗНАННЯ ТОЩО, В ЯКИХ ЗНАХОДИТЬ ВИЯВЛЕННЯ ВСЕБІЧНА І БА-ГАТОРІВНЕВА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ЛЮДЕЙ; 2) У ВУЗЬКОМУ РОЗУМІННІ: А) ДІА-ХРОНІЧНО ЧИ СИНХРОНІЧНО ФІКСОВАНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ; Б) ВІДНОСНО САМОСТІЙНИЙ І ЦІЛІСНИЙ МОМЕНТ ТАКОГО ОРГАНІЗМУ; В) СПІЛЬНА ОСНОВА, ПОЛЕ ПЕРЕТИНУ І НАКЛАДЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ДІЙ ЛЮДЕЙ (А. ТОЙНБІ); Г) КОРЕЛЯТ ДЕРЖАВИ (ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО).

ЯК ЦІЛІСНІСТЬ, СУСПІЛЬСТВО Є ПРЕДМЕТОМ НЕ ЛИШЕ ІСТОРІЇ, А Й СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ. ПРОТЕ НА ВІДМІНУ ВІД ІСТОРІЇ, ЩО РОЗГЛЯДАЄ ЙОГО ПЕ-РЕВАЖНО В ДІАХРОНІЧНОМУ ЗРІЗІ, ТА СОЦІОЛОГІЇ, ЯКА АКЦЕНТУЄ УВАГУ НА ЗРІЗІ СИНХРОНІЧНОМУ, ФІЛОСОФІЮ ВИЗНАЧАЄ ПОЄДНАННЯ ЦИХ ЗРІЗІВ ПРИ ВИВЧЕННІ СУСПІЛЬСТВА ЯК ЦІЛОГО. КРІМ ТОГО ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ ТА ІНШІ СУСПІЛЬНІ НАУКИ ПРАГНУТЬ ПІЗНАТИ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПРОТИСТАВЛЕНИЙ СУБ'ЄКТУ ОБ'ЄКТ, ФРАГ-МЕНТ ОБ'ЄКТИВНОЇ ДІЙСНОСТІ, ЕЛІМІНУВАВШИ СУБ'ЄКТИВНІ ДОМІШКИ, ТОДІ ЯК СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ВИВЧАЄ СВІТ, СУСПІЛЬСТВО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ЗВ'ЯЗКУ Й ВЗАЄМОВІДНОСИН З ЛЮДИНОЮ — ЯК ОСНОВУ ТА СПОСІБ ЇЇ БУТТЯ І, ВОДНОЧАС, ЯК ЇЇ ВЛАСНЕ ПОРОДЖЕННЯ. СВОЄРІДНІСТЮ, ПОРІВНЯНО З ФІЛОСОФІЄЮ ТА СОЦІОЛОГІЄЮ, ВІДЗНАЧАЮТЬСЯ І ВЛАСТИВІ ІСТОРІЇ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВА І ЙОГО РОЗВИТКУ. ТОДІ ЯК СОЦІОЛОГІЯ ЗОСЕРЕДЖУЄТЬСЯ ПЕРЕДУСІМ НА ТИПОВОМУ, СПІЛЬНОМУ, СОЦІАЛЬНОМУ, ЗАГАЛЬНОМУ, ЦЕНТРАЛЬНОМУ, КЛАСИЧ-НОМУ, ІСТОРІЮ ЦІКАВИТЬ ПЕРЕВАЖНО КОНКРЕТНІСТЬ І РОЗМАЇТТЯ СУСПІЛЬНИХ ЯВИЩ В ЇХ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАГАЛЬНОГО, ОСОБЛИВОГО І ОДИ-НИЧНОГО, ЦЕНТРУ І ПЕРИФЕРІЇ, КЛАСИЧНОГО І НЕКЛАСИЧНОГО В РІЗНІ

ЕПОХИ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ [4, 30].

ЗА М. ВЕБЕРОМ, КУЛЬТУРА — ЦЕ СУКУПНІСТЬ ДУХОВНИХ СИМВОЛІВ, ЩО НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ НІЯКИМ УТИЛІТАРНИМ ЦІЛЯМ. Е. КАССІРЕР УЯВЛЯЄ ЇЇ ЯК ФОРМУ РОЗУ-МОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО СПРЯМОВАНА НА СТВОРЕННЯ І УСВІДОМЛЕННЯ СИМВОЛІЧНИХ ФОРМ. ЗА Ж. МАРІТЕНОМ, ОСНОВУ ВСЬОГО ЦІННОГО В КУЛЬТУРІ СТАНОВИТЬ РЕЛІГІЯ. К. ЛЕВІ-СТРОСС ВВАЖАЄ ГОЛОВНИМ ПРОЯВОМ КУЛЬТУРИ МОВУ, СИСТЕМУ ЗНАКІВ, КОМУНІКАЦІЮ, ЩО МОЖЕ БУТИ ПЕРЕКЛАДЕНА Й ЗРОЗУМІЛА. А. МОЛЬ ВИЗ-НАЧАЄ КУЛЬТУРУ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ШТУЧНОГО СЕРЕДОВИЩА, ЩО СТВО-РЮЄТЬСЯ ЛЮДИНОЮ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ [4, 546].

ЯК БАЧИМО, РОЗБІЖНІСТЬ У ВИЗНАЧЕННЯХ ДОСИТЬ ЗНАЧНА. ПРОТЕ НЕ МОЖНА НЕ ПОМІТИТИ Й ІНШОГО: ЄДНОСТІ ЗАЗНАЧЕНИХ ПІДХОДІВ У РОЗУМІННІ ПРИМАТУ ДУ-ХОВНИХ НАЧАЛ У КУЛЬТУРІ НАД МАТЕРІАЛЬНИМИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КУЛЬТУРИ ЯК ДУХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ, СИСТЕМИ ІДЕЙ, СИМВОЛІВ, ТРАДИЦІЙ, ТИПІВ МИСЛЕННЯ ТОЩО. САМЕ ТУТ — АХІЛЛЕСОВА П'ЯТА ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ. НЕДООЦІНКА МА-ТЕРІАЛЬНИХ ЗАСАД РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ВЕДЕ ДО ЇЇ ОДНОБІЧНОГО РОЗУМІННЯ, ЩО, У СВОЮ ЧЕРГУ, ДЕФОРМУЄ УЯВЛЕННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА, ПРО РОЛЬ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИЛ В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ. ЗВІДСИ Ж БЕРУТЬ ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ ПЕСИМІСТИЧНОГО ПРОТИСТАВЛЕННЯ КУЛЬТУ-РИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ, КРИЗИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ, МАЙБУТНІХ СВІТОВИХ КАТАСТРОФ.

ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД СВІДЧИТЬ ПРО ОРГАНІЧНУ ЄДНІСТЬ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ДУХОВНОГО, ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО, НЕОБХІДНОГО ТА ВИПАДКОВОГО В КУЛЬ-ТУРІ. ВИЛУЧЕННЯ ОДНІЄЇ З ЇЇ СКЛАДОВИХ ЗБІДНЮЄ КУЛЬТУРУ, СПОТВОРЮЄ УЯВЛЕН-НЯ ПРО НЕЇ ЯК ЦІЛІСНИЙ ФЕНОМЕН.

БУДЕННЕ УЯВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ культура ВКЛЮЧАЄ ЛІТЕРАТУРУ, МИСТЕЦТВО, ТЕАТР, МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ. ЧАСТО СЮДИ ДОДАЮТЬ ПРОЦЕСИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ. СУСПІЛЬНІ НАУКИ ВКЛАДАЮТЬ У ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ ХАРАКТЕРИСТИКИ, ЯКІ ПРИТАМАННІ АНАЛІЗОВАНИМ НИМИ ПРЕДМЕТАМ - СОЦІУМУ, МОВІ, ЕТНОСУ, А ТАКОЖ ТЕ, ЩО ВІДРІЗНЯЄ ЇХ РІВНЯМИ РОЗВИТКУ АБО ЯКІСНОГО СТАНУ.

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ВРАХОВУЄ РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ ДАНОГО ФЕНОМЕНУ КОНКРЕТНИМИ НАУКАМИ. ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ ОПОСЕРЕДКОВАНЕ СПЕЦИФІКОЮ ФІЛОСОФІЇ ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ СУСПІЛЬНОГО

ПІЗНАННЯ І ПОЛЯГАЄ В ОСМИСЛЕННІ ДІЙСНОСТІ ЧЕРЕЗ ВИЗНАЧЕННЯ УЗАГАЛЬНЕНИХ ПОГЛЯДІВ НА СВІТ, МІСЦЯ ТА РОЛІ ЛЮДИНИ В НЬОМУ, ЧЕРЕЗ ПІЗНАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗАКОНІВ РОЗВИТКУ ПРИРОДИ, СУСПІЛЬСТВА І ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ [ДИВ. 187].

Техносфера – це своєрідна «друга природа», створена людиною на основі знань і уявлень, праці, природних матеріалів, засобів виробництва. Техносфера – світ техніки, складова реалія матеріальної культури.

Розвиток техніки завжди асоціювався з ростом влади. Влади над людиною, природою, знаннями. Бо з прадавніх часів техніка була переважно зброєю.

В часи модерну розвиток техносфери призводить до появи техногенної цивілізації – цивілізації, де техніка є породжуючим (грец. «генос») началом. В цілому техногенній

цивілізації приписують такі риси [148, 47 - 49]:

- смена относительно медленного темпа общественного развития быстрым и все убыстряющимся, экстенсивного развития интенсивным.
- распространение системы машин под воздействием растущей механизации, автоматизации и концентрации производства и превращение общества в единую индустриальную машину, состоящую из совокупности взаимосвязанных больших, средних и малых технических систем потерявших свою былую автономность.
- развитие системы средств производства с более высокой производительностью при меньшей стоимости («массовое производство»).
- человек понимается как активно-деятельное существо. Преобразующая деятельность человека - его главное предназначение. При этом деятельно-активный идеал отношения человека к природе распространяется и на сферу социальных отношений.
- господство рационального мышления, нацеленного на теоретическое осмысление внешнего мира и использование знаний для развития орудий производства с целью увеличения их эффективности.
- понимание природы как объективно существующей закономерно развивающейся и функционирующей реальности, познав которую человек как разумное существо может поставить под свой контроль.
- дегуманизация общественных отношений, когда средства активно-преобразующей деятельности человека превращаются в цель. «Широко известно, -, пишет Дж. Тойнби, - что те индивиды и коллективы, усилия которых полностью сосредоточены на превращении сырья в свет, тепло, движение и различные предметы потребления, склонны думать, что открытие и эксплуатация природных ресурсов - деятельность, ценная сама по себе, независимо от того, насколько ценны для человечества результаты этих процессов» [217, 14]. Возникает машинизированная, стандартная, безразличная к национальным особенностям и порвавшая с наследием гуманизма массовая культура.
- отношение личной зависимости перестают доминировать и подчиняются общественным связям, возникновение новой системы ценностей. Концентрация экономической силы привела неизбежно к концентрации политической власти, прикрытое демократическими ширмами. Крайнее проявление эта тенденция нашла свое проявление в установлении тоталитарных режимов, где господствующая партия становилась главной политически господствующей силой и происходило сращивание партийной и государственной элиты с рождением мощного бюрократического аппарата.
- наука расценивается как важнейшее условие преобразующей деятельности человека и фактор процветания и прогресса. «Задача индустриальной системы, - писал Дж. Тойнби, - заключается в том, чтобы максимально увеличивать свою производительную способность, перерабатывая рукотворными средствами сырье в определенные продукты и вовлекая в этот механически организованный труд большое количество людей. Эта особенность индустриальной системы была осознана западной мыслью еще в первой половине прошлого столетия. Поскольку развитие индустриальной системы опирается на успехи физических наук, вполне естественно предположить, что между индустрией и наукой была некая «предустановленная гармония» [217, 13].
- господство идеи социального прогресса, направленного на будущее, ожидание перемен и движения к будущему росту цивилизационных завоеваний, обеспечивающих все более счастливое мироустройство, приобретают в обществе все большую популярность.

- в отличие от замкнутости традиционных цивилизаций, техногенная цивилизация быстро выходит за рамки одной или нескольких обществ, имеет экспансивный характер, распространяет свое влияние на другие общества и, создавая международный рынок, в конечном итоге приобретает интернациональный характер. Дж. Тойнби пишет, что если до 1875 года (франко-прусской войны) индустриализм и национализм действовали совместно, создавая великие державы, то впоследствии индустриализм стал резко наращивать свою активность и его деятельность приобрела глобальный характер, тогда как национализм стал проникать в сознание национальных меньшинств побуждая их к созданию своих суверенных государств. История стала определяться интернациональными общими силами, «ибо сама промышленная революция, с ее сокращением расстояний, развитием международной торговли, размахом объемом ее, с изобретением подводной лодки и самолета, безусловно заложила такой фундамент для международной солидарности, какого еще не знала история» [148, 49].

Многозначное понятие научно-философского дискурса; наиболее близкими к нему являются понятия бытия, существующего и существования, природы, целого, Вселенной, космоса. Понятие «мир» выступает как одна из самых фундаментальных онтологических интуиций, определяя базовые предпосылки единства объектных вервей науки, выступая основой энциклопедической целокупности ее достижений.

Основная дивергенция в семантике понятия «мир» проходит по рубежу, отделяющему представление о космологическом единстве сущего от частных или локальных (групповых, сериальных и т. д.) форм упорядоченных единств. Кант определял мир как «совокупность всех явлений», выступающую предметом космологии. Но в более абстрактном плане он рассматривал понятие «мир» как «целокупность синтеза» явлений того или иного определенного плана, сближая его логическое ядро со своим понятием схемы. В этом смысле мир можно определить как особенное всеобщее, взятое в полноте своей эмпирической развертки. Так, напр., мир кино — это все состояния кинопродуцирующей активности человека. Определение понятия «мир» через принцип, порождающий конкретное единство многообразия явлений, означает, что мир в указанном смысле всегда есть мир чего-то. Принцип или начало единства выступает здесь и как источник генезиса мира, и как его носитель.

В философии нового времени, особенно в ее секуляризованных вариантах, понятие «мир» приобретает значение единственно значимого предмета философской мысли. Так, у Шопенгауэра мир истолковывается «как воля и представление», исчерпывающие фундаментальные определения бытия и познания. В философии Ницше, радикализирующего учение Шопенгауэра, дух и трансцендентное начало лишаются самостоятельного бытия, а мир истолковывается исключительно как сфера постороннего и имманентного существования, абсолютным принципом которого выступает «воля к власти». Большое значение придается понятию «мир» в феноменологии позднего Гуссерля, выдвинувшего концепцию «жизненного мира». Отказываясь отранее принимаемого им примата трансцендентального субъекта над его миром, Гуссерль развивает теорию интерсубъективности, определяющей объективный мир вещей и одновременно зависимой от него. Интерсубъективность мыслится вместе с конкретным исторически данным миром-феноменом, миром жизни или «жизненным миром», выступающим предельным и подвижным «горизонтом» всех целей и способов видения мышления и деятельности человека. Гуссерль проводит различие между миром, как он дан в научном знании, и миром, в котором ми

живем. Этот второй мир и есть «жизненный мир», служащий интерсубъективно данной основой всего опыта человека, в т. ч. и научного. В его описаний, в виявленій його структури філософ видить важну задачу феноменології [192]. Учень Гуссерля Хайдеггер також широко

использует понятие «мир», анализируя его различные смыслы. «Бытие-в-мире» есть, по Хайдеггеру фундаментальный конститутив «присутствия» (Dasein). В этом понимании мир как нечто внешнее по отношению к человеку исчезает, раскрываясь в своей «мирности» (Weltlichkeit), высвечиваемой в экзистенциальной аналитике «присутствия». В концепции историчности Хайдеггера мир выступает как событие, как фундаментальная «определенность присутствия», не являющаяся его следствием, но структурирующая его [236]. «Событие истории, — говорит Хайдеггер, — есть событие бытия-в-мире. Историчность присутствия есть по своему существу историчность мира» [236, 388]. Судьба мира, по Хайдеггеру связана с судьбой бытия. Действительно, в новое время, как считает философ, мир превращается в «картину мира», становится «представлением», что отвечает господству математического естествознания как культурной парадигмы, выступающей проявлением «забвения бытия», лежащего в основе европейской метафизики.

В современной науке понятие единой картины мира лишается своей обоснованности и на передний план выступают такие характеристики мира, как сложность, случайность, нелинейность, множественность, историчность и связанность его с человеком и жизнью в целом. Все эти черты мира развиваются в современной постнеклассической науке (синергетика, теория диссипативных структур, антропный принцип в космологии и т. д.).

Інформація про об'єктні галузі світу включає фрагменти міфу, релігії, гіпотетичної складової, емпіричні дані, теоретичні положення, філософські узагальнення, мистецькі артефакти. Серед них все значимо, немає нічого другорядного. Якщо і йдеться про переваги наукових знань, то лише тому, що їх легше сумістити і пов'язати одне з одним, навіть застосовуваність цих масивів не надто значиме. При їх трансляції новим поколінням значно важливішим є їх систематизація та демонстрація зв'язків взаємообумовленості. Головне, щоб вони були сприйнятими з належною повнотою. Ця повнота (широта кругозору) колись зігріє свою позитивну роль у життєдіяльності індивідів. Недаремно ж у ці віки намагались створити і передати у майбутнє максимально повний енциклікос набутої нелегкою працею інформації. Бо це завжди відтворювало суто людську властивість – здатність пізнавальної творчості.

2. УНІВЕРСУМ ЗНАНЬ ПІД ЗНАКОМ ПАНДЕЙІ

Диференціація (розгалуження) наук є закономірним явищем. Навіть в межах однієї науки, - фізики, математики тощо, - існують спеціалізовані напрями, які важко поєднуються один з одним [195]. Що тоді говорити про великі різнопланові масиви знань, якими виступають природознавство, суспільствознавство, технічні науки?

Причину проблеми єдності природничих, соціальних і технічних знань вбачають в існуванні ряду суттєвих обставин самого існування різногалузевих напрямів пізнання.

По-перше, це – принципові відмінності об'єктів вивчення різногалузевими науками, а також різні розуміння принципу об'єктивності як головного фундаменту науковості.

По-друге, відмінні, часто зовсім недотичні версії принципу детермінізму (причинності).

По-третє, це – особливості типів раціональності, притаманних пізнавальній діяльності представників різних наук. Ми починаємо їх навіть на буденному рівні, розрізняючи

«сухий» розум математика чи фізика, почуттєву домінанту культуролога. Співчутливість педагога, прагматичну інтуїцію технолога.

По-четверте, це – суттєві відмінності ціннісної завантаженості гуманітарних, технічних і природничих різновидів пізнання. Одні з них, скажімо природничі. Принципово відволікаються від ціннісних чинників, орієнтуючись на «чисту» об'єктивність, інші (соціогуманітарні) завжди їх враховують.

Розглянемо означені обставини існування проблеми більш детально та проаналізуємо їх з метою визначення шляхів подолання проблеми і вироблення концепції побудови сучасної наукової картини світу.

Принцип об'єктивності з часів зародження науки вважається опорним стовпом науковості. Згідно з ним,

наука має викладати не суб'єктивні домисли пізнаючого суб'єкта, а всеціло зобразити об'єкт своєї пізнавальної зосередженості. Завдяки цьому принципові можлива істинність знань і їх незалежна перевірка. Він забезпечує також застосовуваність знань у подальшому пізнанні об'єктивної дійсності і у техніці.

Хоча значення і вагомість об'єктивності в науці не викликає заперечень, однак при розгляді співвідношення природничих і соціогуманітарних наук ми стикаємось із поширеним закидом, за яким соціогуманітарні науки менш об'єктивні, ніж природничі.

У цьому закиді можна виокремити кілька аспектів.

У соціогуманітарних науках дослідник неминуче включений у досліджуване суспільство чи культуру, отже, він не може досягти «погляду зовні», а це веде до неможливості побудови цілком ціннісно-нейтральної теорії;

Соціальні дії мають свідомий характер тому суб'єктивність властива не лише досліднику як суб'єкту, а й досліджуваному соціуму як об'єкту соціального дослідження;

Нечіткість термінології соціогуманітарних наук ускладнює об'єктивне розуміння досліджуваних явищ та процесів;

В соціогуманітарних науках суттєво обмежені можливості експериментальної перевірки гіпотез, адже переважна більшість суспільних процесів характеризуються унікальністю і неможливістю відтворення в експерименті, а крім того в багатьох випадках експеримент радше не відображає, а видозмінює ситуацію.

Ці проблеми привертати увагу мислителів, які належали до різних напрямків методологічної думки. Найвагоміший внесок у аналіз різних аспектів об'єктивності був зроблений в аналітичній традиції та синергетичному підході, тому доречно зупинитись на поглядах представників цих підходів.

Для з'ясування, наскільки справедливими і обґрунтованими є вищезазначені закиди, важливо розглянути трансформацію уявлень про об'єктивність.

Тривалий час ідеал об'єктивності пов'язувався із безстороннім неупередженим зображенням дійсності, коли постулювалась можливість побудови лише однієї істинної картини, яка б цілком адекватно описувала світ. Такі погляди широко представлені в ранньому позитивізмі, де наукове дослідження неодмінно асоціювалось із опертям на об'єктивні факти. За позитивістського підходу ідеал об'єктивності пов'язувався з тим, що вчений мав представляти насамперед об'єктивну істину, зафіксовану в фактах, а не свою точку зору, яка сприймалась як щось суб'єктивне, позанаукове.

Схожа настанова, застосована до гуманітарного знання, присутня у працях М.Вебера, який вважав, що вчений має спиратись на об'єктивні факти, ігноруючи власні упередження і ціннісні судження як ненаукові. Він стверджував, протиставляючи виклад

фактів та їх оцінку “Я готовий знайти у працях наших істориків доказ того, що там, де людина науки приходять із своїм власним ціннісним судженням, вже немає місця для повного розуміння фактів” [36, 723].

Для представників синергетичного підходу таке розуміння об'єктивності пов'язане із класичним етапом розвитку науки, на якому пізнання розглядалось як дослідження незалежного від суб'єкта стану речей. Будь-які вказівки на наявність суб'єктивного погляду за класичного підходу розцінювались як відступ від об'єктивності. Суб'єкт пізнання ототожнювався із абстрактним носієм пізнавальних здатностей. Він поставав як незалежний від об'єкта та інших суб'єктів, він розглядався як абстрактний носій здатності до пізнання, яка є загальнолюдською і тому знеособленою. Цей образ цілком відповідав таким рисам класичної науки як фокусування уваги на лінійних процесах, теза про можливість створення єдиної істинної універсальної теорії.

Однак, проблематичність класичного ідеалу проявилась не лише у соціогуманітарних, а й у природничих науках. Ціла низка мислителів, зокрема представників аналітичної філософії, показала, що класичний ідеал об'єктивності принципово неможливо реалізувати.

Передусім розвиток аналітичної філософії науки засвідчив неможливість здійснення позитивістського проекту, що стосувався абсолютної об'єктивності фактів, оскільки аналіз факту показав його неунікнуну теоретичну навантаженість. Виявилось, що факт поставав не як точне відображення дійсності, на підставі якого було б можливим робити остаточний вибір між теоріями, а як результат теоретичної обробки емпіричного матеріалу.

В постпозитивізмі переглядається уявлення про об'єктивність. Один з центральних принципів філософії К.Поппера, а саме принцип фаліблізму, що постулює ненадійність і погрішність досягнутого знання, також заперечує можливість абсолютно об'єктивного пізнання, оскільки наукові теорії є витвором людини, а не віддзеркаленням незалежної від неї реальності [195, 218].

Подальший розвиток аналітичної філософії засвідчує тенденцію до поглиблення критики об'єктивності, як вона розумілась логічними позитивістами. В концепції Т.Куна акцентується роль позалогічних чинників розвитку науки і привертається увага до ролі наукових інституцій, традицій, що склались у їх межах, тобто тут критерії вибору між теоріями лежать радше в соціологічній площині. А теза про неспівмірність парадигм і некумулятивний розвиток науки заперечує образ класичного абсолютного суб'єкта пізнання [119].

В працях наступних мислителів аналітичного напрямку визнання неминучої суб'єктивності вченого ґрунтовно розроблялось. Ця проблема є ключовою у працях М. Полані. Він звертає увагу, що упередженість, яка присутня при аналізі і відборі фактів – неодмінна риса наукового пошуку взагалі “В науковому дослідженні завжди наявні якісь деталі, які вчений не удостоює особливою увагою в процесі верифікації теорії. Такого типу особиста вибірковість є невід'ємною рисою науки” [167, 43]. Отже, суб'єктивність вченого проявляється вже на рівні відбору фактів, на основі яких створюється теорія.

“Людська перспектива” проявляється і в тому, що будь-яку практику чи діяльність, в тому числі й наукову, ми не можемо пояснити чисто раціонально. Крім експлікованих правил, дослідження спирається ще й на неявні прийоми, тому навіть “найстрогіші” сфери науки не вільні від особистісного рішення фахівця, яке спирається на приклад, традицію “Отже, тією мірою, якою нашому інтелекту не вдається дотримуватись ідеалу

точної формалізації, ми діємо і дивимось на речі у світлі неоформленого знання і мусимо визнати, що завжди приймаємо особистісне рішення, чи є воно нашим власним судженням, чи судженням, що виникає внаслідок підкорення авторитету, чиємусь прикладу чи традиції” [167, 87].

На сучасному етапі розвитку аналітичної філософії вагомою є концепція Х.Патнема. Аналізуючи науку, яка розглядалась за взірць об'єктивності – фізику – він доводить, що прагнення побудувати єдину цілісну картину, яка б давала повний опис, що був би безвідносним щодо дослідника, а значить, цілком незалежним від нього, зіткнулось із неподоланими труднощами у сфері квантової механіки. Іншою сферою, де також присутнє розуміння об'єктивності як елімінація суб'єкта, є логіка, однак Патнем на прикладі спроб вирішення “парадоксу брехуна” показує, що і в ній існують подібні проблеми, і доходить висновку, що “Божественне бачення”, бачення, в якому абсолютно всі мови є рівноправними частинами цілісності, що вивчається, є недосяжним.” [162, 482]. Причому тут ідеться не про практичну неможливість досягнення цілком безособового знання, а про “принципові труднощі з самим ідеалом, тобто що ми не можемо більше уявити, що значить досягнення цього ідеалу.” [162, 482].

Таким чином, навіть у науках, які розглядаються як взірць об'єктивності, неможливо елімінувати суб'єкта. Це суттєво послаблює закид, за яким неминуха включеність соціогуманітарного дослідника в досліджуваний соціум чи культуру є перешкодою для об'єктивності досліджень.

З відмінностями прояву об'єктивності як засадничого принципу пізнання в природничих, суспільних і технічних

науках пов'язуються суттєві відмінності здійснення в них причинних зв'язків. Вважається, що в природі причинно-наслідкові зв'язки мають однозначний і цілком визначений характер. Але вже на рівні елементарних частинок, в живій природі в причинення вмішується своєрідна «свобода волі» об'єктів. В гранично-розвиненому вигляді вона притаманна людині і спільнотам. І тут дуже важко фіксувати якусь детерміністичну однозначність. А вона дуже потрібна, бо на її основі формулюються закони науки. Немає законів – немає науки. Як бути зі «свободою волі», що включається в детермінізм? І що це за детермінізм, якщо в ньому відсутня однозначність і він не сприяє передбаченню та прогнозуванню? Наскільки взагалі відрізняються детермінації в природничих, соціальних і технічних об'єктних галузях?

Зрозуміло, у цій книзі ми не можемо претендувати на розв'язання поставлених питань. Наше завдання привернути увагу до них майбутнього фахівця, який відповідально опікується не лише своєю вузькою спеціалізацією, але й зацікавлений у глибокому усвідомленні і розумінні змісту своєї галузі, порівнюючи її з широким енциклопедичним контекстом синтетично-узагальненого спектру досягнень інших наук.

В світлі проблеми співвідношення природничих, соціогуманітарних і технічних наук твердження, що всі науки звертаються до причинних зв'язків, передбачає аналіз особливостей уявлень про каузальність по-перше, на різних етапах розвитку науки і по-друге, в різних сферах пізнання, зокрема у природничих і соціогуманітарних науках.

Поняття каузальності на першому етапі розвитку науки пов'язувалось із детермінізмом. Класичний детермінізм передбачав наявність однозначної залежності наслідку від причини. Цей зв'язок мав механістичний характер. У класичній науці Всесвіт розглядався як єдиний механізм, у якому всі причинні зв'язки мали детерміністський характер. Звідси впливав класичний ідеал прогнозу, сформульований Лапласом, що передбачає

побудову єдиної абсолютно істинної картини світу і можливості абсолютно точної реконструкції минулих і передбачення майбутніх подій.

Ідея строгого детермінізму в класичній науці створювалась для пояснення макроскопічних фізичних явищ і процесів, і вона значною мірою виражає специфіку деяких з цих явищ. Однак спроба її поширити на всі причинні залежності, розглядати як універсальну, виявилась неадекватною і неспроможною пояснити цілий спектр як природничих, так і суспільних явищ.

На сучасному етапі класичний детермінізм постає у будь-якій науці радше як метафора, адже навіть в тих об'єктах, які класична наука розглядала як цілком детерміновані, малі неточності з часом наростають, що унеможлиблює довготривалий прогноз. Таким чином, передбачення виявляється обмеженим навіть в детермінованих системах "Для даної точності (якої завгодно великої, але скінченної) можна завжди вказати такий великий проміжок часу, що для нього стає неможливим зробити передбачення". З'ясувалось, що навіть найпростіші механічні системи залежать від вихідних даних, незначна зміна яких згодом призводить до радикальної зміни системи, що суттєво ускладнює прогнозування [195, 67].

Ще одна суттєва вада класичного детермінізму полягає в тому, що причинність розглядалась лише у контексті зворотніх процесів, а незворотність майже не враховувалась. Однак існує цілий ряд нелінійних процесів, що характеризуються незворотністю, перебіг яких залежить від вибору одного з варіантів розвитку у ситуації біфуркації. В цьому випадку змінюється уявлення про причинність – замість однозначної залежності наслідку від причини "дія дорівнює своїй причині".

Недоліки класичного детермінізму особливо яскраво проявляються у соціогуманітарних науках. Твердження, що соціогуманітарні науки за точністю прогнозів поступаються перед природничими іноді впливає з помилки, що полягає у необґрунтованому співставленні "закритих" систем фізики та механіки і "відкритих" систем соціогуманітарних наук. Найточніші передбачення можна зробити щодо "закритих" явищ, які ізольовані від зовнішніх впливів у лабораторії. Однак далеко не завжди ми можемо вивчати явища в лабораторних умовах. Навіть у природничих науках цілий ряд явищ є принципово "відкритими", і при цьому прогнозування стикається з тими ж проблемами, які розглядаються як властиві насамперед соціогуманітарним наукам, а для їх адекватнішого осмислення потрібне інше уявлення про каузальність. Так, К.Поппер визнавав, що "Ми дуже далекі від того, щоб уміти передрікати, навіть у фізиці, точні наслідки конкретної ситуації, такої як гроза чи пожежа" [173, 157].

Подібні проблеми постають і у зв'язку із складністю об'єктів, які досліджуються. М.Скрівен, аналізуючи відому тезу, що соціогуманітарні науки і досі не дочекались свого Галілея, зазначає, що в цих науках точне математичне передбачення може застосовуватись і застосовується тією мірою, якою вони співпадають за складністю з природничими "...ми можемо покращувати практичні передбачення доти, доки вони є співмірними з передбаченнями у природничих науках" [173, 74]. Загалом, якщо уникати неадекватного співставлення і порівнювати між собою співмірні за складністю системи, то суттєвих відмінностей у прогнозуванні природничих і соціогуманітарних феноменів не виявиться [292].

Сучасне розуміння причинності передбачає, що можна встановити закономірності, які б не виключали випадковість. Ці закономірності матимуть імовірнісний характер. Вони базуються на тому, що в межах систем існують певні частоти повторюваності випадкових

явищ, і на цій основі можна будувати передбачення. Отже, в багатьох випадках причинні закономірності є ймовірними, найяскравіше це проявляється у статистиці. Хоча тут існують і певні обмеження: В.Селмон, аналізуючи особливості статистичних закономірностей, зазначає, що статистичні закони пояснюють частоту, з якою трапляється певний клас подій, однак вони не можуть пояснити окрему подію. Цю думку поділяв ще Ф.Гаєк. Він стверджував, що засобом, який дозволяє до певної міри обійти складність соціальних явищ, може бути статистика.

Дослідження випадковості і застосування імовірнісного аналізу особливо актуальне в соціогуманітарних науках, де з поняттям випадковості часто пов'язується ідея свободи. В цьому контексті одна з ключових проблем, з якою стикається соціогуманітарне пізнання – проблема вибору, який здійснює людина, виходячи із своїх установок. Причому часто вибір якоїсь альтернативи є випадковим, принципово непередбачуваним.

Однак теза про рефлексивність людини, її непередбачуваність, залежність від культурно-історичного контексту не може бути основоположною в соціогуманітарних науках, якщо ці науки дотримуватимуться стандартів науковості “Якщо намагались зберегти когнітивну і прогностичну цінність науки, в чому досягло успіху природознавство, а не лише дескриптивно-компаративну, то неминучий пошук усереднених, колективних ступенів свободи, які піддаються в м'якому сенсі математичному моделюванню при врахуванні соціогенетичних аспектів природи людини” [278, 341].

Вищенаведений аналіз причинності показує, що трансформація уявлень про причинність і пов'язане з нею усвідомлення розмаїття типів причинних зв'язків вимагає створення теорії, яка б враховувала різні аспекти причинних залежностей.

Поняття раціональності привертало увагу мислителів впродовж всього існування науки, однак особливої

актуальності проблема раціональності набула в сучасних методологічних дискусіях. Як зазначає Д. Інгер, “Єдиний, либонь, загально визнаний висновок з приводу проблеми раціональності полягає у визнанні її дискусійності.” [287, 187]. Певною мірою це пов'язано з одного боку, із проблематизацією раціональності наукового пізнання (що найяскравіше висвітлена в сучасній аналітичній філософії), а з іншого – із становленням постнекласичної науки [135, 1-2].

У ХХ ст. проблема раціональності ставилась в аналітичній традиції, де вона поставала у зв'язку із виявленням критеріїв раціональності в науковому пізнанні. Однак, розвиток методологічної думки від логічного позитивізму (представники якого розробляли проект побудови наукового знання на цілком раціональних засадах) до критичного раціоналізму, історичної школи в аналітичній філософії науки показав, що встановлення критеріїв раціональності є дещо проблематичним навіть у природничих науках. Один з найяскравіших прикладів цього – проблема демаркації наукового й ненаукового знання. Невдача демаркаціонізму засвідчила неодмінну присутність у науковому пізнанні складових, які не експлікуються раціонально [155].

У соціогуманітарних науках проблема раціональності набуває особливого значення і гостроти, оскільки до труднощів, пов'язаних із чітким визначенням поняття раціональності та її критеріїв додається ще й поширена серед частини методологів думка, що соціогуманітарні науки повинні спиратись на методологію, принципово відмінну від природничої (найяскравіше такі погляди представлені у мислителів герменевтичного напрямку), а тому застосування раціоналістичних принципів у цих науках не має

відігравати значної ролі.

Однак розвиток соціогуманітарних дисциплін виявив не лише можливість, а й необхідність становлення в цій галузі методології, побудованої на раціональних засадах. Аналіз ролі раціональності в соціогуманітарних науках знайшов своє відображення в ряді концепцій у зарубіжній і вітчизняній літературі. Ідею про необхідність зближення методології природничого і соціогуманітарного знання, вироблення раціональних засад, які були б спільними для різних наук, можна знайти в різноманітних напрямках: синергетиці, теорії раціонального вибору, антропології.

Тривалий час проблема раціональності у соціогуманітарних науках була вельми дискусійною. З одного боку, існували спроби перенести методи природничих наук у соціогуманітарні, тобто поширити вимоги природничонаукової раціональності на сферу соціогуманітарного знання, однак, як показав аналіз фізикалізму в попередньому розділі, такі спроби вели до редукціонізму, ігнорування і нівелювання специфіки соціогуманітарних наук.

З іншого боку, серед дослідників методології соціогуманітарних наук були поширені погляди, за якими науки про суспільство і культуру принципово відмінні від наук про природу. (Класичним виявом цього є протиставлення Дільтеєм природничого "пояснення" та історичного "вчування"). Проте аналіз соціогуманітарних наук показує, що численні дослідження в цих дисциплінах спираються на методологічні принципи, які свідчать радше про спорідненість, аніж протилежність соціогуманітарних і природничих наук. І в зарубіжній, і у вітчизняній методологічній думці існує ряд концепцій, що дозволяють переконливо продемонструвати таку спорідненість.

Аналізуючи проблему раціональності на сучасному етапі, слід зазначити, що об'єктом сучасної науки дедалі ширше стають складні самоорганізовані системи. До таких систем належать живі об'єкти і соціум. Вивчення цих об'єктів цілком природно вписується в рамки постнекласичної раціональності. Це підштовхує до перегляду поняття наукової раціональності. Вивчення нелінійних систем, які не можна адекватно пояснити, спираючись на класичний детермінізм, вимагає нової методології, яка б дозволяла відображати нелінійні закономірності. Це дозволяє розглянути нові аспекти раціональності, наслідком чого є пом'якшення жорстких критеріїв науковості, вироблених на класичному етапі.

Принципи об'єктивності, детермінізму, Раціональності, як визначальні засади науковості з часів зародження класичної

науки (механіки, математики, балістики, гідравліки, історії, порівняльного мовознавства, теорій людського суспільства, економіки, політики, технологій тощо) носили досить абстрактний, гранично ідеалізований характер. Вважалося, зокрема, що науковість не терпить ніякого суб'єктивізму, ніяких ціннісних впливів. Лише об'єкт має сповіщати про себе, про свою будову, природу, закономірності.

В новітні часи такі ідеалізації, спрощення і абстракції явили себе методологам науки і стали предметом розгляду. Виявилось, що пізнання суспільства, культури, природи і техніки не може бути поза здійснення тих чи інших ціннісних орієнтацій. Суспільствознавство підпорядковується партійним цінностям (К. Маркс), капіталістична економіка – протестантським (М. Вебер), природознавство і техніка все більше підпадали під вплив політичних (військових) інтересів.

Яким же чином можуть бути поєднаними різногалузеві знання, якщо мотиви їх отримання і оформлення такі далекі від незацікавленого пізнання самих об'єктів? [75].

Ціннісна навантаженість пізнання стала важливим предметом аналізу з середини ХХ ст. у концепціях як зарубіжних, так і вітчизняних мислителів. У аналітичній філософії науки звернення до цієї проблеми пов'язане із переглядом пізнавальних настанов неопозитивізму і аналізом впливу на пізнання позараціональних чинників. У вітчизняних мислителів проблема ціннісної навантаженості пізнання постає передусім у зв'язку з проблемою типів наукової раціональності.

Аналіз ролі цінностей в науці у контексті співвідношення природничих і соціогуманітарних наук пов'язаний передусім із закидами прихильників розмежування цих двох сфер знання. Уявлення про значно вагомішу роль цінностей в соціогуманітарному, ніж в природничому знанні, що було поширене в неокантіанстві, а згодом знайшло продовження в герменевтиці, нерідко давало підстави для тверджень про докорінну відмінність цих сфер науки.

При розгляді співвідношення природничого і соціогуманітарного знання проблема цінностей постає у двох аспектах. Перший з них передбачає з'ясування, якими є особливості впливу цінностей на суб'єкта дослідження, тобто стосується висвітлення особливостей ціннісної заангажованості дослідника в природничих та соціогуманітарних науках. Другий аспект стосується впливу наявності цінностей в об'єкті дослідження соціогуманітарних наук на ці науки.

Уявлення про ціннісну навантаженість пізнання і місце, яке відводилось цінностям у науковому пізнанні відображає трансформацію типів наукової раціональності.

У класичній епістемології неодмінною умовою досягнення об'єктивності була вимога елімінації цінностей. Природничі науки, насамперед фізика, становлення яких було пов'язане саме з цим періодом, містили настанову, згідно якої суб'єкт має виступати знеособленим, а пізнання повинно бути ціннісно нейтральним. Ідеалом, на який мав орієнтуватись вчений, вважалась точка зору "божественного погляду", що уособлювала безособове знання.

Класична парадигма була спрямована переважним чином на вивчення фізики і механіки, намагаючись поширювати методологічні процедури, розроблені в цих галузях, на інші сфери пізнання. Це вело до того, що загальнонауковий статус класичної парадигми досягався завдяки редукаціонізму.

Однак у соціогуманітарних науках реалізація класичних пізнавальних настанов виглядала проблематичною, адже елімінація ціннісного аспекту була або взагалі неможливою, або в багатьох випадках вела до поверховості досліджень. Механістичній парадигмі класичної науки відповідав погляд на суспільство як на сукупність атомізованих індивідів. Хоча іноді представникам класичної науки вдавалось досить влучно відобразити декотрі взаємозв'язки, що існували в суспільстві, однак при цьому ігнорувалась ряд важливих рис соціальної сфери, зокрема було проблематичним пояснити суспільну динаміку.

Розвиток філософії науки засвідчив, що створити повністю ціннісно нейтральну науку виявилось принципово неможливим. Найпоспідовніша спроба елімінації цінностей була зроблена логічними позитивістами і пов'язувалась із принципом демаркації, що залишав цінності за межами науки. Згідно критеріїв науковості, розроблених логічними позитивістами, цінності розглядаються як псевдопоняття, оскільки ціннісні судження не є ні істинними, ні хибними, бо вони нічого не стверджують, а виражають бажання.

Однак спроба лише за допомогою раціональних засобів об'єктивно обґрунтувати засади науки виявила неможливість власної реалізації. З'ясувалось, що послідовний позитивізм,

заперечуючи цінності, неявно їх допускає. “Коли Рассел відмовляється визнати існування аксіологічного критерію через брак доведення (proof), він припускає, не доводячи цього ж, звісно, перевагу логічних цінностей над іншими цінностями. Чому ми повинні відкидати цінності оскільки вони не можуть бути логічно доведеними? Чи можна довести, що доведене має більшу цінність ніж те, що не може бути доведеним?” [271, 130]. Ці питання влучно відображають проблему обґрунтування раціональності: будь-яка модель, що висуває ряд норм і критеріїв раціональності має ваду, оскільки в рамках такої моделі самі ці критерії не можуть бути обґрунтовані, а це змушує звернутись до ширшого контексту, який включає і позараціональні елементи. Це привело до визнання, що раціональність в сучасній науці неодмінно має містити елементи “метараціональності”, яка визначає межі раціональності.

Таким чином, ключові для науки вимоги несуперечливості, обґрунтованості і об'єктивності міркувань постають як різновиди ціннісних настанов, тобто в підґрунті наукового знання присутні принаймні пізнавальні цінності. На присутність цінностей у всіх без винятку сферах наукового пізнання влучно вказує А.Івін “Без цінностей немає соціальних наук, які, подібно до етики, політичної економії, теорії права і т.д. ставлять своїм безпосереднім завданням обґрунтування і утвердження певних цінностей. Без цінностей немає природничих наук: розуміння природи є оцінкою її явищ з точки зору того, що має у ній відбуватись, тобто з позицій усталених опертих на попередній досвід уявлень про “нормальний” чи “природний” хід речей. Без цінностей немає, нарешті, логіко-математичного знання, прескриптивна інтерпретація якого є навіть більш звичною, ніж дескриптивна інтерпретація.”. Яскравою ілюстрацією такої присутності цінностей є аксіоми.

Інший прояв ціннісної навантаженості знання – формування картини світу, в якій логічні елементи поєднуються із позалогічними. “...наша картина світу нічим не може бути “виправдана”, однак її успіх оцінюється інтересами і цінностями, які водночас розвиваються і змінюються у взаємодії з нашою картиною самого світу, що розвивається. Як тільки усувається абсолютна дихотомія “конвенція / факт”, з тих же самих причин усувається... абсолютна дихотомія “факт / цінність”.”. Картина світу постає не просто як сукупність фактичних даних, вона обов'язково містить певну точку зору, що впорядковує фактичні дані, і ця точка зору спирається на певні цінності.

Вироблення загальнонаукової методології дозволяє з'ясувати як межі об'єднання різноманітних

природничих, соціогуманітарних і технічних наук, так і перспективи подальшого руху в цьому напрямку. Дослідження відношення не лише між різногалузевим знанням, а й між різними науками в межах кожної з цих сфер пізнання дозволяє застосувати об'єднанчі засоби, що використовуються в певній галузі, на загальнометодологічному рівні.

З'ясування структури наукового пізнання також дозволяє виявити спільні риси природничого, соціогуманітарного і технічного знання, а також з'ясувати, чи існують спільні форми організації наукового знання у цих трьох сферах. Структура наукового пізнання висвітлюється через ряд моделей, які претендують на загальнонауковість. Порівняння гіпотетико-дедуктивної, моделі науки як багаторівневої системи, індуктивної та статистично-релевантної, генетико-конструктивної моделей наукового знання дає змогу окреслити спільні риси в організації наукового знання у природничій, технічній і соціогуманітарній сфері.

В класичній науці підставою для єдності науки була, по-перше, певна онтологія - а саме механістична картина світу, а по-друге - гносеологічні тенденції, які були найяскравіше виражені у вигляді фізикалізму. За такого підходу все знання мало будуватись за взірцем фізики, і потенційно досягти такого ж ступеню обґрунтованості. Фізикалізм мав редукціоністський характер, адже принципового розрізнення типів знання, що представлені в різних науках, не робилось: хоча відмінності між ними визнавались, однак вони не вважались неподоланими. Гірший стан експериментів, прогнозування, розвитку теорій тощо в соціогуманітарних науках розглядався як результат тимчасових утруднень, що постають перед науковим пізнанням і можуть бути усунені в процесі розвитку науки. Таким чином, у класичній науці досягнення єдності знання передбачало нехтування особливостей різних наук.

Так, намагання перенести пізнавальні моделі з природничих наук у соціогуманітарні без врахування специфіки останніх часто породжувало

недоречності. Яскравим прикладом тут є механіцистичний підхід до вивчення соціальної реальності, що проявлявся через спроби розглядати суспільство як сукупність відокремлених атомізованих індивідів, а не органічну систему; або ж намагання пояснити психологічні явища шляхом зведення до біологічних, що мало місце у психології. Загалом помилка такого редукціонізму полягає у спробі зведення складних систем до простих, при цьому ігнорується той факт, що теорії, за допомогою яких успішно можуть бути описані прості механічні системи, виявляються неефективними для опису складних. Критика редукціонізму і у природничих, і особливо в соціогуманітарних науках пов'язана з тим, що властивості вищого рівня системи не зводяться і не можуть бути виведені із властивостей нижчого рівня, іншими словами, система як цілісність не зводиться до суми своїх елементів.

В методології сучасних наук представлено декілька спроб подати нередукціоністську основу єднання наук. Враховуючи, завдання нашої книги, обмежимось найбільш зручною і прямо зв'язаною з сучасною освітою. Вона належить білоруському вченому В. С. Стьопіну. Ще на початку своєї кар'єри, до переїзду в Москву і призначення на посаду директора Інституту філософії РАН, він виходив з тези, що наукові теорії детермінуються, окрім іншого, потребами освіти і в завершеній формі отримують вигляд підручників. Пайдейя лежить в основі теорій як форм єднання, синтезу і систематизації знань. В.С. Стьопін запропонував генетико-конструктивну методологію створення не лише теорій, але й, енциклопедичних синтетичних єдностей різногалузевих наук. Причому. Як побачимо, його методологія має пряме відношення до наукової картини світу.

Методологічна схема В.С. Стьопіна розглядається на прикладі фізики, однак визнається можливість і навіть необхідність переносу пізнавальних моделей з однієї сфери пізнання в іншу; хоча при цьому і відбувається адаптація пізнавальних моделей до специфіки предмета, однак засадничі риси залишаються незмінними.

На його думку, наукове знання в будь-якій галузі організується за єдиною схемою, яка передбачає побудову "сітки" взаємопов'язаних теоретичних конструктів, до яких належать ідеальні об'єкти. Ідеальні об'єкти поділяються на емпіричні (які фіксують ознаки реальних предметів) та теоретичні (абстрактні об'єкти). Вони утворюють складну систему. Така структура характерна для будь-якої науки, наявність складної системи теоретичних об'єктів розглядається як характерна риса наукових теорій взагалі "Ідеальні теоретичні об'єкти і побудовані з них цілісні теоретичні моделі (схеми) виступають як

суттєва характеристика структури будь-якої наукової теорії, незалежно від того, чи вона належить до сфери гуманітарних, соціальних чи природничих наук.” [209, 114].

Система абстрактних об'єктів утворює фундаментальну теоретичну схему, яка в поєднанні із математичним формалізмом лежить в основі теорії. Крім фундаментальної, теорія містить ще й окремі теоретичні схеми.

У генетико-конструктивній моделі виділяється кілька рівнів у структурі наукового знання.

Найбільш близькими до досвіду є дані конкретних спостережень, з яких виділяється інваріант – таким чином формуються факти.

Наступним рівнем є рівень емпіричних об'єктів, які виступають ідеалізацією реально існуючих об'єктів. Емпіричні об'єкти утворюють емпіричну схему, яка є опосередковуючою ланкою між теоретичними схемами і реальними експериментами. Емпірична схема може утворюватися як внаслідок логічного виведення з теорій, так і бути результатом узагальнення експериментальних даних.

Наступний рівень – рівень теоретичних схем. Теоретична схема постає як інваріантний зміст емпіричних схем. Саме теоретична схема надає емпіричним залежностям необхідність, властиву законам. Серед теоретичних схем можна виокремити два рівні: рівень окремих теоретичних схем, що стосуються теорій, застосовуваних в окремих розділах науки, і фундаментальну теоретичну схему, що представляє засадничу для даної науки теорію.

Загалом у структурі розвиненої теорії можна виокремити такі рівні: реальний досвід – емпірична схема – окрема теоретична схема – фундаментальна теоретична схема. Перехід від попереднього до наступного рівня передбачає застосування ідеалізації. Ця структура характерна як для природничих, так і для соціогуманітарних наук. В соціогуманітарних науках, як і в природничих, також присутні ідеалізовані об'єкти, які схематизують дані емпіричного спостереження. Тобто для будь-якої науки характерне створення складної системи теоретичних об'єктів.

Розглядаючи розвиток знання, Стьопін вважає, що загалом розвиток теорій відбувається шляхом дедуктивного розгортання теоретичних схем. Однак інколи теоретичний рівень може бути представлений окремими теоретичними схемами, які передують розвиненій теорії. Це яскраво проявляється у гуманітарних науках, де досягнення єдиної парадигми є проблематичним.

Концепція Стьопіна цікава також в іншому аспекті, пов'язаному з проблемою цілісності науки як системи знання. Синтез знання відбувається завдяки науковій картині світу – окрема наукова картина світу представляє систематизацію знань у певній науці, а загальнонаукова картина світу виходить на міждисциплінарний рівень, і є одним із засобів поєднання різних сфер пізнання. “Спеціальна картина світу постає як окрема системотворча ланка в розмаїтті теоретичних та емпіричних знань, які утворюють ту чи іншу дисципліну (галузь науки)”, тоді як загальнонаукова картина світу “...інтегрує найважливіші досягнення природничих, гуманітарних та технічних наук.” [209, 227]. На важливу роль картини світу вказували й інші дослідники “У людини є потреба у створенні взаємопов'язаної і несуперечливої картини зовнішнього світу, що робить цей світ зрозумілим і пояснюваним ... Для людини недостатньо мати когнітивну репрезентацію про якийсь факт, цей факт має вписатись в існуючий образ світу”. Таким чином, і на повсякденному, і на науковому рівні існує потреба створення картини світу, яка б виконувала функцію синтезу знання.

Загалом генетико-конструктивна модель має ряд переваг: у ній найдетальніше проведено розрізнення різних рівнів як емпіричного, так і теоретичного знання, показано можливість побудови розгалужених теорій у соціогуманітарних науках, крім того, вказано на потенціал наукової картини світу для синтезу різних сфер науки. Однак ця модель, яка виникла в сучасній методології, найдетальніше розроблена на прикладі фізики, а щодо інших наук вона поки що містить радше натяки на можливості її застосування. Сподіваємось, вони допоможуть справі.

Таким чином, сучасна пайдейя не лише потребує енциклопедичного єднання різногалузевих знань у єдину наукову картину світу, але й забезпечує таке єднання набором парадигм для створення засобів його здійснення. Освіта завжди була визначальним мотивуючим фактором розвитку пізнавальної сфери, оскільки її «натяки» - це конструктивні ідеї, що потребують і подальшої розробки і втілення. Головне, щоб вони були.